

ХАЛДУН ТАНЕР ҲИКОЯЛАРИНИНГ ТАРЖИМАДАГИ ТАЛҚИНИ

<https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-328-335>

PhD. **Меҳринисо КАЮМОВА**
ТДШУ катта ўқитувчиси,
Тошкент, Ўзбекистон,
Тел: +99899 885 44 18;
kayumovamehriniso@gmail.com

Аннотация. Халдун Танер ХХ аср турк адабиётининг таниқли намояндаларидан бири бўлиб, у замонавий турк драматургиясининг ривожига улкан ҳисса қўшган ва дунёга танитган ёрқин сиймолардан бири ҳисобланади. Ёзувчининг асарлари ўзбек, рус, инглиз, немис, чех, югослав, қозоқ, озарбайжон ва грузин тилларига таржима қилинган. Мақолада драматургнинг “Изниклик лайлак” номли ҳикоянинг рус ва ўзбек тилидаги таржимаси оригинал матн билан тадқиқ этилиб, бадиий таржимадаги руҳий яқинлик ва услубий муштаракликка алоҳида эътибор қаратилган. Шунингдек, асарларидаги фразеологизмларнинг рус ва ўзбек тилига қилинган таржимаси мисоллар асосида таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: Турк адабиёти, Халдун Танер, бадиий таржима, услубий муштараклик, руҳий яқинлик, фразеологизм, оригинал матн.

Аннотация. Халдун Танер – один из самых известных деятелей турецкой литературы ХХ века. Он внес большой вклад в развитие современной турецкой драматургии и представил ее миру. Произведения автора переведены на узбекский, русский, английский, немецкий, чешский, югославский, казахский, азербайджанский и грузинский языки. Рассматриваются русский и узбекский переводы рассказа «Изникский аист» и сопоставляются с оригинальным текстом, подчеркивается их духовная близость и стилистическая общность, в художественном переводе. Также на примерах анализируются русские и узбекские переводы фразеологизмов в произведениях Танера.

Ключевые слова: турецкая литература, Халдун Танер, художественный перевод, стилистическая общность, духовная близость, фразеология, оригинальный текст.

Abstract. Khaldun Taner is one of the most famous figures in Turkish literature of the 20th century. He made a great contribution to the development of modern Turkish drama and introduced it to the world. The author's works have been translated into Uzbek, Russian, English, German, Czech, Yugoslav, Kazakh, Azerbaijani and Georgian. Russian and Uzbek translations of the storie "The Stork from Iznik" is considered and compared with the original text, their spiritual

closeness and stylistic commonality are emphasized in literary translation. Also, Russian and Uzbek translations of phraseological units in Taner's works are analyzed using examples.

Keywords: *Turkish literature, Khaldun Taner, literary translation, stylistic commonality, spiritual closeness, phraseology, original text.*

Халдун Танер, XX аср турк адабиётининг таниқли намояндаларидан бири бўлиб, у турк драматургиясининг ривожига улкан ҳисса қўшган ва дунёга танитган ёрқин сиймолардан бири ҳисобланади. Мақолада драматургнинг асарлари таржимасининг умумий таҳлили ўрин олган.

Халдун Танер турк адабиётида машҳур ёзувчи ва драматург сифатида тан олинган ижодкорлардан бири ҳисобланади. Хусусан, Халдун Танер драматик асарларида турк инсонининг ички оламинитурли аспектларда ёритишга ҳаракат қилади, инсон ва инсониятга бўлган чуқур севгисини ифодалайди. Шунингдек, жамият, табиат ва ўз ички оламида ўралашиб қолган инсон фожеасини ҳам кўрсатиб беради. Тез ўзгарувчан ва шахс сифатида шаклланаётган характерлар, кекса инсонлар, аёллар, алданган эркаклар, кичик инсонлар, турли касб вакиллари... асарларнинг типик характерларидир.

Халдун Танер асарларида ижтимоий ўзгаришларга ҳам катта аҳамият қаратган. Ижодкор ижтимоий, сиёсий, иқтисодий қонунларга параллел тарзда ўзгарган турк жамиятининг ҳолатини акс эттиради. Ёзувчи бу ўзгаришнинг турк жамиятида юзага келтирган турли салбий ҳолатлари ҳақида маълумот беради. Ғарб маданияти ва санъатининг бундай ўзгариши қандай кечган деган саволга жавоб қидиради ва бу ўзгариш асносида оқсаган жиҳатларни ҳажвий йўл билан танқид қилади. Драмаларида ижтимоий ўзгаришнинг маънавий томонини оғриқли нуқта сифатида акс эттиради. Халдун Танернинг асарларида танқидий қараш муҳим аҳамият касб этади.

1950 йиллар Туркияда сиёсий ва ижтимоий ўзгаришлар оғир кечгани, бунга параллел равишда адабиётда ҳам ўтмиш билан ҳисоблашиш, Ғарб таъсири остида янгиланиш жараёни кузатилади. Халдун Танер асарларида ижтимоий ўзгаришларга ҳам катта аҳамият қаратган. Ижодкор ижтимоий, сиёсий, иқтисодий қонунларга

параллел тарзда ўзгарган турк жамиятининг ҳолатини акс эттиради. Ёзувчи бу ўзгаришнинг турк жамиятида юзага келтирган турли салбий ҳолатлари ҳақида маълумот беради. Ғарб маданияти ва санъатининг бундай ўзгариши қандай кечган деган саволга жавоб қидиради ва бу ўзгариш асносида оқсаган жиҳатларни ҳажвий йўл билан танқид қилади. Драмаларида ижтимоий ўзгаришнинг маънавий томонини оғриқли нукта сифатида акс эттиради.

Ҳалдун Танернинг асарларида танқидий қараш муҳим аҳамият касб этади.

Шунга қарамай, унинг асарларида пессимистик руҳ сезилмайди. Ёзувчи фақатгина тасвирлайди ва аччиқ ҳақиқатни юмор билан юмшатади. “Ҳалдун Танер Туркияда эпик драмаларнинг асосчиси деб баҳоланади”,-деб таъкидлайди М.Карабулут [2; 56].

Танернинг табиат ва табиийлик ҳақида тўхталишининг боиси ҳам севгини табиийлик ва тўғрилиқдан топганлигидадир. Ёзувчи кичик инсонлар ва кичик ҳаётни танлаши асосида фақат севги ётади. Ўтмишга назар солишида ҳам севги муҳим аҳамиятга эга. Чунки гўзалликларни ва севгини ҳамиша ўтмишдан олади.

Ёзувчининг асарларида макон сифатида, асосан, Истанбул ва Олмония тилга олинади. Шунингдек, Истанбул эски ва янги қиёфаси билан тасвирланиб унга таърифлар келтирилади. Олмония эса бошқача маданият тарзини кўрсатиш учун қаламга олинади. Ёзувчи инсонга ва жамиятга маданий назар орқали ёндашади. Бу учун ёзувчи жуда яхши билган иккита маданиятни қиёслайди. Олмонлар ва турклар ўртасидаги ижод, адабиёт, қийматлар, бегона ишчи, бегоналашиш муаммоларини ҳамиша маконлар воситасида тасвирлайди.

Ҳалдун Танер яшаган даврдаги ижод оқими ва фикрлари доираси чегарасидан ўтиб маҳаллий ёзувчи бўлишга ҳаракат қилади. Глобаллашишга ҳам шу йўл орқали эришиш мумкинлигини билади. Ўзидан олдинги ифодага урғу берган ва халқ оғзаки ижодидан таъсирланган ёзувчилардан ўрнак олади. Аҳмад Митҳат афанди, Эмин Ниҳат анъаналарига боғлиқдек кўринса-да, ҳикояларида сўзлашув ва аския анъаналаридан таъсирланиш жиҳатидан улардан ҳам юқори даражага эришганлиги сезилади. Аҳмад Расим ва Ҳусайн

Раҳми Гурпинар каби ёзувчиларнинг Истанбул шеvasини ҳикояга киритиш амалиётига у яна ҳам маҳорат билан ёндашишга ҳаракат қилади. Иборалардан кенг кўламда фойдаланади, хусусан, монолог ва диалог воситасида ёзган ҳикояларида муваффақиятга эришади.

Ёзувчининг “Яшасин демократия” (1949), “Туш” (1951), “Шишхонага ёмғир ёғарди” (1953), “Ой нуридаги шовқин” (1954), “Ўн иккига бир дақиқа қолди” (1954), “Кўнчиналар” (1967), “Санчонинг тонгги сайрлари” (1969), “Қизил сочли амазонка” (1970), “Соҳилда тонг” (1983) сингари ҳикоя тўпламлари бор. Бу тўпламларнинг барчаси таржима қилинган. Ҳалдун Танер асарлари рус, инглиз, немис, чех, югослав, қозоқ, озарбайжон ва грузин тилларига таржима қилинган. Адибнинг қатор ҳикоялари П.Кенжаева томонидан ўзбек тилига ўгирилган.

Ҳалдун Танер ҳикоялари рус тилига энг кўп уни яқиндан таниган рус адиби Л.Н.Старостов томонидан таржима қилинган бўлиб, улар яқка кўринишда илмий журналларда ҳамда алоҳида тўпламлар сифатида эълон қилинган: Танер Ҳалдун “По вечерам в аптеке” (1963) [7;90], “Меч и перо”(1964) [7;25], “Без одной минуты двенадцать”(1965) , “Made in USA”-Любовные письма. Турецкая сатира и юмор(1966), “Дождь на улице Шишхане” (1969) [7;54], “Недотепа” (1969) [7;97], “Рассказы” (1971), “Санчо на утренней прогулке” (1976) [7;185], “Избранное. Новеллы” (1984).

Танер асарлари рус тилига қуйидаги муаллифлар томонидан ҳам таржима қилинган:

Л.Алькаева томонидан “Allegro ma non troppo” [7;38] (асар айни сарлавҳа билан таржима қилинган), “С восьми до девяти” [7;46]; А.Баскаков томонидан “Статуя” [7;31], “Без одной минуты двенадцать” [7;113]; “Аукцион” [7;147], “Нога” [7;123], “Асес” [7;221]; Н.Голубева томонидан “Четверо на катере” [7;35]; Л.Н.Старостов таҳрири остида Н.Пирвердян томонидан “Изникский аист” [7;142] таржима қилинган.

Ҳалдун Танернинг ўнлаб очерклари рус тилига Л.Старостов томонидан таржима қилинган. Лекин адибнинг драмалари рус тилига таржима қилинмаган.

Энг кўп тилга таржима қилинган сахна асари “Кешанлик Али достони” ҳисобланади. У инглиз, немис, чех, югослав, қозоқ, озарбайжон ва грузин тилларига таржима қилинган. Ҳалдун Танернинг улкан муваффақият қозонган бу сахна асари йигирмага яқин давлатларда сахна юзини кўриб, Туркиянинг ўзида 1425 марта ижро этилган. Бу пьеса замонавий эпик театр ва халқ театри ўзаро уйғунлашган янги услубдаги драматик асардир. Ҳалдун Танернинг асарлари “Кешанлик Али достони”дан бошлаб ташвиқот мазмунини касб эта бошлади [1;177].

Асар ўзбек тилига 2021 йилда М.Каюмова томонидан таржима қилинган.

Ҳалдун Танернинг машҳур “İznikli Leylek” (“Изниклик лайлак”) асари ўзбек тилига адабиётшунос олим П.Кенжаева томонидан таржима қилинган бўлиб, мақоламизда уни Н.Пирвердяннинг рус тилига таржимаси билан қиёслаб таҳлил қилишни ўз олдимизга вазифа қилиб қўйдик.

“Изниклик лайлак” асари сюжетида кўра, янги тухумдан ёриб чиққан лайлак боласи ўз онаси томонидан қасддан (учта полапони бўлгани учун отиқча сифатида) инидан тушириб юборилгач, бахтли тасодиф туфайли симга илиниб тирик қолади. Афсуски, лайлак боласи қаноти лат егани туфайли учолмайди. У Изникда одамлар орасида яшаб ўрганиб қолади, лекин ҳар сафар бошқа лайлаклар ёнига учиб келиб, уни чорлаганларида парвоз қилишга қанча уринмасин, уча олмай қолиб кетаверади. Буни кузатаётган Изникка турист сифатида келган одамлар унга ачиниш ва турли мулоҳазалар билан қарайдилар.

Асарда келтирилган фразеологизмларнинг рус ва ўзбек тилига қилинган таржимасини кўриб чиқамиз. Аслиятда шундай берилган:

Dili biraz kesilip törpülenecek olsa, saksaganın papağandan çok daha güzel konuşacağı rivayet olunu [3;47].

Русча таржимада юқоридаги гап мазмунига мос равишда қуйидаги иборадан фойдаланилган:

Говорят, если сорочке немного подрезать язык, то в искусстве красноречия она заткнет за пояс и попугая [7;142].

Ўзбек тилига қилинган таржима эса қуйидагича:

Тили жиндеккина кесилиб равонлашган бўлса, загизгон тўтидан ҳам бийрон гапирадиган бўлади деган гаплар юрарди [4;254].

Лайлакнинг ташқи кўринишини таърифлар экан, Танер шундай ибораларни қўллайди:

Zaten hali, tavrı, yürüyüşü, iki üç adımda bir durup düşünüşü, dini bütün bir Müslümandan çok, şüpheci ve kötümser bir filozofu andırıyordu. Bu leyleğin ermişlerle değil, herhalde Voltaire’ler, Schopenhauere’lerle bir akrabalığı olacaktı [3;48].

Н.Пирвердян бу таърифни рус тилига қуйидагича ўгирган:

Его вид, манера ходить и, размышляя, останавливаться через два-три шага скорее напоминали во всем сомневающегося философа-пессимиста, нежели мусульманина. Этот аист был похож не на святого, а, пожалуй на последователей Вольтера или Шопенгуэра. [7;143]

П.Кенжаева ушбу таърифни қуйидаги шаклда таржима қилган:

Унинг ҳолати, хатти-ҳаракати, юриши, ҳар икки-уч қадамда бир тўхтаб ўйланиб қолиши мукамал мусулмондан кўра кўпроқ шубҳачи ва бадбин файласуфни эслатади. Бу лайлакнинг авлиёлар билан эмас, нари борса Волтерлар¹, Шопенгауэрлар² билан қариндошлиги бўлган бўлса, ажаб эмас [4;255].

Таржимон Н.Пирвердян лайлакнинг ўзини тутиши, юриш-туришини “Вольтер ёки Шопенгуэр издошларига ўхшайди” деб таржима қилган бўлса, П.Кенжаева уни аслига мувофиқ равишда “Волтерлар, Шопенгауэрлар билан қариндошлиги бўлган” дея таржима қилади.

(Şoför:.) “Kanadı kırık da ondan uçamaz fakir. Yavru iken anası uyuadan atmış buncağızı.” [3;49] Жумласининг русча таржимасида лайлакка ачиниш ҳиссини янада кучайтириш учун берилган “*buncağız*” сўзининг таржимаси келтирилмаган:

“Крыло сломано, вот бедняга и не может подняться в воздух. Давненко, когда птенцом еще был, мать выбросила его из гнезда.” [7;145]

¹ Француз маърифатпарварларининг энг йирик намояндаси.

² Буюк немис файласуфи.

Ўзбек тилида ҳам бу сўз жумлада такрорланиш бўлмаслиги учун тушириб қолдирилган. Сабаби, бундан олдинги жумладаги “*fakir*” сўзи ҳам “*bunsağiz*” сўзига маънодош ҳисобланади:

“Қаноти синган, шу сабабдан бечора учолмаяпти. Полапонлигида уни онаси уясидан настга иргитиб юборган.” [4;257]

Яъни аслиятда келтирилган икки сўз ўрнига таржимонлар бир сўзни беришни афзал кўрдилар.

Бадий таржиманинг қоидаси битта – таржима қилинаётган асарнинг руҳини бериш. Асар шундай таржима қилиниши керакки, ўқувчи уни аслият муаллифи қандай ёзган бўлса, таржимаси ҳам худди шундай ўқилиши керак. Ҳар бир таржима ўз ўқувчисига аслиятни ўқиган китобхонда қолдирганчалик таассурот қолдириши керак. Ҳалдун Танернинг “Изниклик лайлак” асари ўзбек ва рус тилига юқори савияда таржима қилинган бўлиб, таржимонлар аслият руҳини тўлиқ бера олган.

Бадий таржима ўз мураккаблиги ва мушкуллигига кўра бадий ижод билан қарийб бир мавқеда туради. Сабаби, муаллиф истеъдоди ва маҳорати маҳсули бўлган бадий асарни мутаржим бошқа тил воситалари билан аслига мувофиқ қайта яратиши талаб қилинади. Бунинг учун бадий санъатлар, тасвир воситалари, муаллиф услуби, миллий колорит, персонажлар нутқи, асарнинг грамматик-услубий қурилиши, фразеологизм, шакл ва мазмун бирлиги каби кўпдан-кўп муаммоларни ҳал қилишга тўғри келади.

Маълумки, ҳар қандай таржима муайян даражада ижодий иш ҳисобланади. Бадий асарлар таржимаси эса алоҳида ёндашувни талаб этиши, маҳорат ва санъаткорликни тақозо қилиши жиҳатидан санъат иқлимидир. Бу масалани ўзбек таржимашунослик фанининг дарғаси Ғайбулла Саломов шундай асослайди:

“Таржима жараёнининг моҳияти асл нусхада акс этган шакл билан мазмуннинг бирлигини, яхлитлигини сақлаш учун бўлак тилдан муқобил воситалар қидириб топишдан иборат. Бундан ташқари, асл нусха мазмунини бошқа тилда беришнинг мавжуд бир нечта имкониятлари орасида энг муқобил ва мувофиқ вариантини танлаш ҳам адекват таржиманинг асосий талабларидан бири ҳисобланади. Ана шу муқобил тил воситаларини қидириб топиш ва

мувофиқ вариант танлаш ижодий характерга эга бўлиб, таржима қилувчи киши, яъни таржимондан онгли меҳнатни талаб этади. Бундай таржима санъат жумласига киради” [5;149].

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, Халдун Танернинг “Изниклик лайлак” асари ўзбек тилига П.Кенжаева ва рус тилига Н.Пирвердян томонидан улкан маҳорат билан таржима қилинган бўлиб, таржималарда Танерга хос бадиий жозиба, таъсиранлик каби хусусиятлар тўла сақланган ҳолда ўзбек ва рус китобхонига етказиб берилган. Таржимонлар аслиятдаги сифатлаш, ўхшатиш, тасвирий ифода ҳамда ибораларни ўз ўрнига қўя олган; сўзларнинг бадиий, услубий, миллий ва эстетик вазифасини ҳисобга олганлар.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ibrohimova Sh. Turk dramaturgiyasi. TDSHI, 2016.
2. Karabulut M. Edebiyatın Sosyolojik İmkanı Açısından Keşanlı Ali Destanı'nın İncelenmesi, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2012, Ocak, Sayı 8.
3. Taner, Haldun, On İkiye Bir Var. Ankara: Bilgi Yayınevi, 3.basım, 1988.
4. Елўқ С., Кенжаева П. Кутилмаган меҳмон. Akademnashr, 2011.
5. Саломов Ғ. Таржима назариясига кириш. – Тошкент: “Ўқитувчи”, 1978.
6. Танер Халдун. Рассказы. М., 1971.
7. Халдун Танер. Избранное. Новеллы и публицистика. Пер. с тур. Л.Н.Старостова .М., Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1984.
8. Kayumova, M. (2022). Methodological Commonality in Uzbek and Turkish Drama. *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, 9(3), 230-238.